

Gençlerin Dijital Kamusal Alan Pratikleri: “Gri Bölge” Gençlik İnisiyatifi Örneği

Ayşe Fulya ŞEN

Fırat Üniversitesi

İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Elazığ

fulyasen@firat.edu.tr

Hülya TAŞ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı

Elazığ

kvkhulya@gmail.com

Özet

Gri Bölge inisiyatifinin, düşüncelerin tartışıldığı bir kamusal alan olup olmadığı sorusu bu araştırmanın merkezinde yer almaktadır. Bu çalışmada Gri Bölge inisiyatifinin nasıl şekillendiği ve bu platformun genç üyelerinin kendilerini nasıl tanımladıkları incelenmiş ve dijital kamusal alanın niteliği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı, kamusal alanın alternatif biçimleri olarak ifade edilen sosyal medya platformlarının bir kamusal alan işlevi görüp görmediği meselesini “Gri Bölge İnisiyatifi” örneği üzerinde analiz etmektir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi olarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, gençlerin Habermas’ın kamusal alan anlayışının ötesine geçen çoğulcu bir kamusal alan pratiği oluşturdukları, müzakere süreçlerine eşit ve özgür bir şekilde katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, ekonomik eşitsizliklerin belirleyici olduğu bir toplumsal uğrakta, ekonomik sorunların dışarıda tutulduğu bir kamusal alanın günümüzde ne kadar rasyonel olduğu sorusu önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, kapitalist bir sistemde işleyen dijital iletişim teknolojilerinin yeni bir kamusal alan oluşturma potansiyeli tartışmalarına ek olarak, yurttaşların karar alma mekanizmalarına etki edeceği bir kamusal alan mümkün mü, sorusu üzerine yoğunlaşmak gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dijital kamusal alan, sosyal medya, müzakere, gençlik inisiyatifleri

Digital Public Sphere Practices of the Young: The Case of "Gri Bölge" Youth Initiative

Abstract

Whether the “*Gri Bölge* (Gray Zone)” initiative is a public sphere where ideas are discussed is at the center of this research. In this study, how the “*Gri Bölge*” initiative is shaped and how the members of this platform define themselves are examined and what are the qualities of the digital public spaces. The aim of the study is to analyze whether social media platforms, which

are expressed as alternative forms of the public sphere, function as a public space or not, on the example of “*Gri Bölge Platform*”. In this research, the interview technique a qualitative research method. According to the findings of the research, we concluded that young people formed a pluralistic public sphere practice that went beyond Habermas’ understanding of the public sphere and took part in the negotiation processes. However, in a social moment where economic inequalities are determinant, the question of how much a public sphere that excludes economic problems is rational today has emerged as an important problem. In this context, besides discussions on the potential of digital communication technologies operating in a capitalist system to create a new public sphere, it is necessary to focus on whether the public sphere in which citizens shape decision-making processes is even possible.

Keywords: Digital public sphere, social media, deliberation, youth initiatives

Giriş

“Kamusal alan” kavramıyla kendi içinde bir anlamda kamuoyuna benzer bir alanın oluşturulabileceği, toplumsal yaşamın bir parçası tanımlanmaktadır. Kamusal alanın en önemli niteliği tüm yurttaşlara açık olmasıdır. Kamusal alan içinde bireyler ne özel alanın üyeleri ne de devlet bürokrasisinin yasal yaptırımlarına maruz kalan anayasal düzenin üyeleridir. Yurttaş olarak tanımlanan bireylerin ancak ve ancak toplumsal çevrelerinde herhangi bir sınırlama olmaksızın -diğer bir deyişle, kendi düşüncelerini özgürce açıklayıp yayımlama hakkı ve özerk grup örgütlenmeleri kurma hakkının garantisi altında- hemen herkesi ilgilendiren sorunlar hakkında birbirleriyle etkileşimde bulunabildiklerinde bir kamusal alandan söz edilebilmektedir. Bireylerin bir araya gelerek toplandıkları her konuşma durumunda kamusal alanın bir parçası canlanıp varlık kazanmaktadır. Bireyler sorunlar hakkında kısıtlanmamış bir tarzda kanaatlerini ifade ettiklerinde ve tartışabildiklerinde kamusal bir gövde içinde hareket etmiş olmakta, bu tür bir iletişimin daha genel bir gövde içinde gerçekleşmesi, bilginin iletilmesini sağlayacak ve bireyleri etkileyecek özel araçlar gerektirmektedir. Günümüzde kamusal alan içinde bu tür bir iletişimi medya sağlamaktadır (Habermas, 1995, 2015). Kamusal alan, ideal normatif müzakereci demokrasinin önemli bir unsuru olarak, içinde yurttaşların ortak endişelerinin ve sorunlarının tartışıldığı forum ağlarını ifade etmektedir (Smith, 2011). Yeni medya ve iletişim teknolojisi alanındaki gelişmeler kamusal alanın dönüşümüne önemli ölçüde katkıda bulunmakla birlikte (Verstraeten, 2014: 254), demokratik bir kamusal alan oluşturmak için gerekli yapısal koşulların varlığı önemli bir sorundur. Çünkü iletişim araçları üzerinde tekel oluşturulması kamusal alanın varlığını tartışmalı hale getirmektedir.

İnternetin kamusal alana yeni bir boyut kazandırdığı düşüncesi kendi içinde çelişkiler içermektedir. İnternet, toplulukları birbirine bağlayan bir iletişim kanalı olarak zaman ve mekânı alt eden bir yapıya sahip olması ve teknik özellikleri bağlamında Habermas’a ve Arendt’e atıfla bir görünürlük/aleniyet alanı sağlamaktadır. Herkese açık olma özelliği,

sınırlarının olmaması gibi özellikleri kamusal alan açısından önemli özelliklerdir. Ancak, internetin bu özellikleri onun kamusal alanın merkezi olması için yeterli değildir. Katılımcıların kimliklerinin görünmez oluşu, internet kamusal mekânının gerçek bir kamusal alan olmasını engellemektedir (Şen, 2014: 149). Ayrıca, ağ oluşturmuş kamu kavramının olumlu bir yanı olmakla birlikte; güç, dijital emek, asimetrik görünürlük, ticari reklamcılık ve hedefli reklamcılık, şirket ve devlet gözetimi ve diğer sosyal medya platformlarında ortaya çıkan sorunlar kamusal alanı eleştirelilikten yoksun bırakmaktadır (Fuchs, 2016: 258). Sampedro ve Avidad (2018: 36), belirli durumlarda, dijital kamusal alanın siyasi sistem üzerindeki etkisinin kademeli ve kümülatif olduğunu savunmaktadır. Sosyo-ekonomik krizler, kurumsal bozulma ve popüler öfke çakıştığı zaman, dijital kamusal alan, hegemonik fikirlere meydan okumak ve siyasi arenada yapısal dönüşümleri teşvik etmek için uygulanabilir bir alternatif platform haline gelebilmektedir.

Sosyal medyanın oldukça özgür ve esnek yapısı kamusal alana dair önemli niteliklerdir. Ayrıca bu alanın herkese açık ve erişim kolaylığı sağlıyor olması, Habermas'ın kamusal alan normlarının merkezi anlamlarını barındırmaktadır. Ancak, burjuva kamusal alana serbest erişim pratikte gerçekleşmediği gibi yaş, bilgi ve deneyim engeline takılanların da sosyal medyaya erişimi pek mümkün olmamaktadır (Fraser, 2015: 112). İnternet ve sosyal medya platformları bireylerin kendi gündemlerini ifade etmek için kullandıkları çekişmeli bir alandır. Fiziksel alanda yürütülen politik tartışmalar yerini korumakla birlikte, yürütülen tüm politik mücadeleler öyle ya da böyle internet ve sosyal medya platformlarından geçmektedir. Bu nedenle, siyaset ve kültürüyle ilgilenen bireyler, demokratik süreçlerin gelişmesi ve kamusal alanın genişlemesinde oynayacağı rol konusunda açık olmalı ve buna göre müdahalede bulunmalıdır (Kellner, 2015: 878). Kitle iletişim araçları ve kamusal alan arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, demokratik değerlere ve kamusal alanın genişlemesine sunduğu katkı yönünde Habermas için kitle iletişim araçları, kamusal alanı bilgilendirme aracı olduğu kadar, manipülasyon aracıdır. Buna göre, medya, kamusal katılım süreçlerini ticari bir karaktere geçmesiyle değiştirmekte ve bireyleri kamuya dahil etme noktasında yazılı ve görsel metinlerle büyülemektedir. Bu durum demokratik kamusal alanda olması gereken eleştirel konuşma ve tartışma şansını ortadan kaldırmakta ve kamusal alanı görünüşten ibaret bir düzeye çekmektedir (2018: 288, 291). Bugün artık siyaset, büyük oranda görsel-ışitsel medya ve internet gibi yeni iletişim teknolojileri kanalıyla müzakere edilmekte ve teknolojiyle birlikte siyaset de ister istemez farklılaşmaktadır. Bu nedenle, eleştirilen yönlerine rağmen, iletişim teknolojileriyle çevrelenmiş yeni kamusal alanın demokratikleşme için kullanılabileceği görüşü de dile getirilmektedir (Kellner, 2015).

Bu araştırmanın amacı, kamusal alanın yeni biçimleri olarak ifade edilen sosyal medya platformlarının bir kamusal alan işlevi görüp görmediği meselesini “Gri Bölge” inisiyatifi örneği üzerinden analiz etmektir. Araştırmanın merkezinde, van Dijk’in (2018: 307) deyimiyle dijital teknoloji ile büyüyen ve “dijital yerliler” olarak ifade edilen 1990’lardan sonra doğan ve neredeyse gündelik yaşamlarının içine işlemiş olan dijital teknolojiyi en doğal şekliyle öğrenerek bir dizi ortak motifi geliştiren gençlerin daha görünür olduğu Gri Bölge İnisiyatifi’nin, düşüncelerin tartışıldığı bir kamusal alan niteliğine sahip olup olmadığı sorusu yer almaktadır. Bu amaçla, Gri Bölge İnisiyatifi’nin nasıl şekillendiği ve bu platformun genç üyelerinin kendilerini nasıl tanımladıkları incelenmiş ve dijital kamusal alanın niteliği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın temel çıkış noktası, dijital alanda kamusal alan deneyimleyen gençleri, *geleneksel sosyalleşme biçimlerinden uzaklaştırıp, kendi deneyimleriyle oluşan dünyalarına* (van Dijk, 2018: 308) çeken dijital platformların, Habermas’ın kamusal alan tanımına denk gelip gelmediğini incelemektir. Habermas’ın kamusal alanın eleştirel gücünü yitirdiğine yönelik duyduğu kaygı; dünyadaki demokratik sistemlerdeki ve kültürlerdeki farklılıklar ve değişimin hızı göz önüne alındığında, internet ve kamusal alan tartışmaları da geleneksel kitle iletişim araçları üzerine yerleşik tartışmalara benzer şekilde devam etmektedir (Dahlgren, 2005: 148).

Bu çerçevede, kendi kimliğini, *“toplumsal kutuplaşmanın etkisini zayıflatmayı amaçlayan, farklı üniversite ve şehirlerden gençlerin oluşturduğu bağımsız gençlik inisiyatifi”* olarak tanımlayan *Gri Bölge İnisiyatifi*’nin, Twitter, YouTube ve Zoom gibi dijital platformlardaki açık ve kapalı toplantılarda kendi belirledikleri konularda kanaatlerini ifade etme ve bir dijital gövde içinde tartışma yürütme biçimlerini ve dijital kamusal alanın nasıl işlediğini anlamak ve gençlerin, bağımsız bir kamusal alan idealinin ve dijital alandaki kamusal alan deneyimlerinin, kamusal alan tartışmaları içinde nereye tekabül ettiğini ortaya koymak amacıyla, *Gri Bölge İnisiyatifi* incelenmeye değer bulunmuştur. Buradan hareketle, araştırma soruları şu şekilde oluşturulmuştur:

- Dijital platformlar bir kamusal tartışma ortamı olarak kabul edilebilir mi?
- Eğer dijital platformlar bir kamusal alan ise, bunun sınırlılıkları nelerdir?
- Dijital platformlarda yapılan tartışmalar nasıl şekillenmektedir?
- Dijital platformlarda gençlerin kamusal katılımçılık eğilimleri demokrasinin gelişmesine nasıl bir katkı sağlamaktadır?

Nitel araştırma yaklaşımına dayanan bu çalışmada, odak-grup tekniği uygulanmış, çalışmanın sonuçları elde edilen veriler ile sınırlı tutulduğundan, konu hakkında herhangi bir genellemeye ulaşılmamıştır. Bu çalışma, dijital kamusal alan literatürüne bir katkı niteliğindedir.

Literatür İncelemesi

Habermas, kamusal alan kavramını, “*Kamusal alan kavramıyla, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiğini kastederiz. Bu alana tüm yurttaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur*” (2015:95) şeklinde açıklamıştır. Literatür incelendiğinde kamusal alan kavramının farklı biçimlerde yorumlandığı görülmektedir. Arendt (2013: 92-5) *İnsanlık Durumu* kitabında kamu terimini, birincisi, kamu alanında zuhur eden her şeyin mümkün olduğu kadar aleni olması gerektiğini, ikincisi herkes için müşterek olan bir dünyayı ifade ettiğini söylerken; Sennett (2013) ise, *Kamusal İnsanın Çöküşü*’nde kamusal ve özel hayat arasındaki dengesizlikleri kamusal insanın çöküşü olarak okumaktadır. Kamusal alan konusunu tartışan diğer çalışmalarda (Fraser, 2015; Negt ve Kluge, 2015) ise, farklı kamuları görmezden geldiği için Habermas’ın yaklaşımı eleştirilmiştir. Sousa, Pinto ve Silva (2013), *Digital public sphere: weaknesses and challenges* başlıklı çalışmalarında, eleştirilere ve sınırlılıklarına rağmen, Habermas’ın kamusal alan anlayışını ufuk açıcı olarak değerlendirmişlerdir.

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte yaşanan dönüşümler, kamusal alan konusunda yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İnternet, kamusal alan ve demokrasi arasındaki ilişki, en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. 1990’lı yıllardan sonra internetin hayatımıza dâhil olmasıyla kamusal alan çalışmalarının yönü değişmiştir. İnternetle birlikte sınırların ortadan kalktığı, özgür bir alan olduğu, bunun demokrasi açısından avantajlı olduğu yönündeki görüşler karşısında; internetin yapısal özellikleri, ekonomi-politiği, dijital eşitsizlik gibi nedenler ise, internetin çoğulcu ve eşitlikçi bir kamusal alan olduğu görüşüne yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir. İnternetin bir kamusal alan olup olmadığını sorgulayan pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin Güven ve Şatır (2018), *Yeni Bir Kamusal Alan Arayışı Olarak Change. Org* adlı çalışmada, kamusal alanın yeni medya aracılığıyla nedenli dönüşüme uğradığını tartışmış, kamusal alanın günümüzdeki ve geçmişteki farklı niteliklerini karşılaştırmıştır. Bu noktada, Change.org’un kamusal alanı tesis etmede ne gibi eksiklikleri olduğunu tespit etmek önemli görülmüştür. Demokratik açıdan herkesin katılımına açık bir platform olması, kurumsal aidiyetin zorunlu görülmemesi, yurttaşların eşit ve özgür katılımına açık olması bakımından, özgür ve demokratik bir platform olarak nitelendirilmiştir. Diğer yandan, kitlelerin dağınık yapısı ve filtreleme özelliğinin olmaması parçalı ve amorf bir kamusal alan olarak değerlendirilmiştir.

Bilgi ve teknoloji alanındaki ilerlemeler, kamusal alan kavramıyla ilgili çalışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel kitle iletişim ortamlarındaki kamusal alan

tartışmaları, yerini internet tabanlı dijital platformlara bırakmıştır. Dijital platformların kamusal alan niteliğinin sorgulanması araştırmaların merkezinde yer almaktadır. Çalışkan (2014), *Kamusal Alan Bağlamında Ağ Toplumu ve Yeni Kamusal Alan Arayışı* adlı teorik çalışmasında, yeni medyanın yeni bir kamusal alan inşa etme potansiyelini tartışmaya açmış, ağ toplumunun sanal ortamında, kamusal alanın yeniden inşasının olanaklarını değerlendirmiştir. Ağ toplumunun sayısız birim ve kişilerden oluşan bölünmüş yapısı, merkezsiz ve etki derecesi kırılmış bir gücü temsil etmektedir.

Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Yeni Medya başlıklı makalesinde Yeğen (2013), demokratikleşmeye katkı sağladığı düşünülen sosyal medyanın sanal bir kamusal alan olup olmadığını incelemiş ve günümüzde küreselleşme ile birlikte gelişen iletişim teknolojilerinin geleneksel kitle iletişim araçlarının önüne geçtiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda sosyal medya; katılımcı ve kolay erişilebilir olması bakımından sosyal kimlik inşasına olanak sağlarken, gözetim ve denetime de maruz kalmaktadır. Budak (2016), *Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama* başlıklı makalesinde, sosyal medyanın devlet ve toplum arasında kamusal alan oluşturma olanaklarını tartışmıştır. Sosyal medya bir iletişim aracı olarak hem kamusal alan olma hem de kamusal alan kavramının içini boşaltma tehlikesi taşımaktadır. Şüpheli yaklaşımlar, sosyal medyanın kâr güden tecimsel bir alan olduğunu, bireyler arasında fiziksel mekâna bağlı gelişen birliktelik ve ortaklık duygularını ikame etmekten uzak olması nedeniyle, bireyin kamusal aktör kimliğini belirsizleştirdiğini; olumlu yaklaşımlar ise, sosyal medyanın dışlanmış, kendini ifade edemeyen ve ötekileştirilmiş bireyler için önemli bir ifade aracı olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal medya, bireylerin kamusal faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmaları ve bilgiyi geniş kitlelere yaymaları, kamusal iletişimde karşılıklı konuşmaları ve ortak karara ulaşabilmeleri için gerekli ortamı sağlamaktadır.

Çalışkan (2014), ağ toplumu sanal mekânlarında çok fazla kimliğin temsilinin kamusal alan oluşturma açısından zayıflık ve etki kırılması yarattığını, Kasap (2014) *Çevrimiçi Müzakere Alanı Olarak Sosyal Medya Uygulamaları* başlıklı çalışmasında, sosyal medyanın, halkın seçim dönemleri dışında karar alma süreçlerine katılmanın yollarından biri olduğunu ileri sürmüştür. *Kamusal Alan Olarak İnternet ve Geleneksel Medyanın Karşılaştırılması: Arama Motorları Örneğinde Kamusal Alanın Oluşumu* başlıklı doktora tezinde Kavaklı (2013), kamusal alan ve internet ilişkisi bağlamında internet arama motorlarının demokratik bir kamusal alan oluşumu açısından yeri ve önemini incelemiştir. İnternet üzerindeki bilgi trafiğini yönlendiren internet arama motorlarının düzenlediği içeriğin, demokratik kamusal alanın gereklerine ne denli uygun olduğunu, internet temelli bilgi ve iletişim teknolojilerinin

yurttaşların eşit ve özgür katılımına açık bir kamusal iletişim ortamını olanaklı kılacak bir potansiyel içerdiğini, bununla birlikte internet üzerinde etkinlik kazanan küresel ve yerel düzeyde birçok ekonomik veya siyasi iktidar yapılarının kendi çıkarları lehine, bu potansiyeli zayıflatmasının da söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. *Türkiye’de Gençliğin İnternet Üzerinden Katılımı Özelinde Genç Siyasallığı ve Müzakereci Demokrasi* başlıklı makalede Çebi ve Akıllı (2011), internetin gençler tarafından alternatif bir kamusal alan olarak nasıl kullanıldığını ve sanal ortamda gerçekleşen katılımın müzakereci boyutunu irdelemiş, internet üzerinden gerçekleştirilen siyasal tartışma ve paylaşımların, Türkiye’de var olan siyasal alanın sınırlarını genişletme yönünde gerçek zamanlı eylemliliklere dönüşmedikleri müddetçe, mevcut güç ilişkilerini ve iktidar yapılarını etkileme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu belirtmişlerdir.

İnternet ve kamusal alan ilişkisi bağlamında, gençlerin dijital platformlardaki kamusal alan yaratma deneyimlerine odaklanan çalışmaların geliştirilmesi ve kuramsal yaklaşımların yeni araştırmalarla test edilmesi önemlidir. Bu bağlamda, dijital platformların nasıl bir kamusal alan oluşturduğunun gençlerin kamusal tartışma pratikleri üzerinden incelenmesinin, dijital kamusal alanın siyaset alanına ve demokrasi kültürüne ne tür katkılar sağlayacağını tartışılması bakımından önemli olduğu değerlendirilmiş, Habermas’ın kamusal alan yaklaşımı temelinde, farklı özelliklere sahip katılımcıların kamusal tartışma usullerinin oluşumu ve gerçekleşme durumu ele alınmış ve üye gençlerin kimliklerini nasıl tanımladıkları, sorunlara ne tür çözümler önerdikleri, tartışma biçimleri ve karar alıcılar üzerinde etkilerinin olup olmadığı gibi sorulara cevap aranmıştır.

Kuramsal Çerçeve: Kamusal Alan Kavramı ve Kamusal Alan Olarak Dijital Platformlar

Habermas (2018), kamusal alan kavrayışıyla, burjuva kamusal alanının yapısını ve dönüşümünü sorgulamıştır. Burada idealize edilen bir dönemden ve bu dönemin çöküşü temelinde şekillenen bir kamusal alandan bahsedilmektedir. Buna göre, idealize edilen bu dönem, özel bireylerin eşit statüde ve özgürce katıldığı sorunları rasyonel bir biçimde tartıştığı devlet ve özel alanın birbirinden ayrıldığı bir uğrağa denk gelmektedir. Habermas’a (2018: 252-253) göre, devletin özel alana müdahalesi ve toplumun giderek devletleştirilmesi ile devletin toplumsallaştırılması şeklinde ortaya çıkan diyalektik, burjuva kamusunun temellerini, devlet ile toplum arasındaki ayrışmayı giderek tahrip etmiştir. Böylece kamusal topluluk olarak bir araya gelen özel şahısların kendi meselelerini düzenledikleri liberal suretteki kamuyu ortadan kaldırmıştır.

Kamusal alan, Habermas'ın içinde yaşadığımız toplumların demokratik yapısını kavramak ve eleştirmek için savunduğu bir ilkedir. Demokratik bir ilke olarak kamusal alan, yurttaşların ortak meselelerine, eşit ve özgür katılımıla çözüm üretmeye çalıştığı bir yer olarak kamusal alanın genişliğini ve sınırlarını; düşünce, ifade, bilgiye erişme, tartışma, toplanma, örgütlenme ve tanınma özgürlüklerinin gelişmişliği ve herkesi kapsayıcılığı belirlemektedir (Özbek, 2015: 34, 59). Kamusal alanın kapsayıcılığı ve erişilebilirliği, Habermas'a yönelik eleştirilerin temelini oluşturan iki sorunlu alan olarak değerlendirilmektedir. Thompson'a (2008:114-17) göre, burjuva kamusal alana odaklanan Habermas, burjuva sosyalliğinin bir parçası olmayan diğer kamusal söylem ve etkinlik biçimlerini ihmal etmiştir. Ortaya çıkan burjuva kamusal alanı, kendisini kraliyet iktidarının geleneksel otoritesine karşıt olarak tanımlaması gibi, kendisi de diğer kamusal alanlarla çatışmıştır. Burjuva kamusal alan prensipte evrensel erişim üzerine kurulu olmasına karşın, pratikte eğitim ve bu alana mali olarak katılma imkânı olan erkek bireylerden oluşmuştur. Ataerkil ilişkiler ve kadınların marjinalleştirilmesi konuları değerlendirilmemiştir. Fraser (2015: 116), Habermas'ın kamusal alan kavrayışının tekil ve burjuva kamusal alanın yegâne olduğuna dair bir yaklaşım içerdiğini; Negt ve Kluge (2015:133) ise, burjuva kamusal alan ve proleter kamusal alan diyalektiği üzerinde durarak var olan çatlaklardan ve marjinal durumlardan ayağa kalkabilecek bir proleter kamusal alanın kurulmasının önemini vurgulamıştır.

Habermas için burjuva kamusal alanın kurumları; kahvehaneler, salonlar ve gizli masa başı toplantılarıdır. Buralar toplumsal hiyerarşi duvarlarının aşıldığı yerlerdir. Bu yerler çeşitli zümrelerin bir araya geldiği, devletin dışında, statülerin dışarıda bırakıldığı toplumsal ilişkiler dizgesi üzerine kuruludur. Eşitliğin ve ortaklığın oluşması temel hedeftir. Özel şahıslar, bu pratik içinde, sadece kamusal topluluğu oluşturmakla kalmayıp, iktisadi bağımlılıkları da devre dışı bırakarak birtakım sorunların tartışılmasını gerektiren kurumsal bir nitelik kazanmaktadır (2018: 104-106). İlk olarak edebiyat tartışmalarının gerçekleştiği burjuva kamusal alan daha sonraları siyasi meselelerle ilişkili bir kamusal alana dönüşmüştür. 17. ve 18. yüzyıl bu tartışma ve müzakere türlerinin gerçekleştiği dönemlerdir. Bu tartışmalar gazete endüstrisinin gelişimiyle daha kolaylaşmıştır. Önceleri haber bültenleri ve gazeteler çeşitli türde enformasyon aktarımıyla ilgilenirken, 18. yüzyıl boyunca siyasi fikirler ağırlıklı olarak yayımlanmaya başlamıştır. Eleştirel yorumların ifade edildiği basın, İngiltere'de daha fazla serbestiye sahipken, Fransa ve Almanya'da katı sansür ve kontrole maruz bırakılmıştır. Bu çerçevede, basın özgürlüğü ve kamusal alanın işlevselliği anayasal devletin gelişimiyle mümkün olmuştur (Thompson, 2013: 135).

Burjuva kamusal alan, kapitalizmin ve iletişim araçlarının gelişmesiyle müzakere alanını genişletmiştir. Sadece birtakım meselelerde değil; felsefe, edebiyat ve sanatta eserlerin, kapitalizme bağlı olarak üretilip pazar tarafından iletilir hale gelmesi, bilgi gibi kültürün de bir meta olarak herkesin ulaşabileceği bir düzeye indirilmesi, ayrıca kültür üzerinde devlet ve kilise tekelinin kırılması gibi konular, kamusal alanın sınırlarını genişletmiştir (Habermas, 2018: 106). Diğer taraftan, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Habermas, kamusal alanın dönüşümünü kapitalizmin yapısal dönüşümünün temel aşamaları ile ilişkilendirmiştir. Liberal rekabetçi kapitalizmden tekeli kapitalizme dönüşüm sürecini bir tarihsel kategori, kamusal alanın dönüşümünü ise gerek kamusal alanın toplumsal mücadeleler aracılığıyla genişletilmesi gerekse de devletle toplumun iç içe geçmesi açısından çözümlenmiştir (Özbek, 2015: 52-3). Böylece, modern kapitalist ekonominin artan gücüyle birlikte kamusal alan ideali, yaşam alanları üzerinde meta üretimi ve tüketimin tekeli denetimi olarak eleştirilmiştir (Keane, 2014: 216). Habermas kamusal alanın çöküşüyle, medyanın ticari boyuta taşınmasının ortaya çıkaracağı olumsuzluklara dikkat çekmiştir. 19. yüzyılda devletin müdahaleci karakterinin gelişmesi, burjuva kamusal alanın tartışma ortamlarını değiştirmiş ve Habermasçı kamusal alan mekânları köklü bir değişikliğe uğramıştır. Kamusal mekânların ve medyanın ticarileşmesiyle birlikte yaşanan değişim, kültürel bir tüketim alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece, rasyonel tartışmanın önemli görüldüğü burjuva kamusal alandan, imaj yaratımı ve kanaat yönetiminin dürüst olmadığı bir kamusal yaşama geçilmiştir (Thompson, 2008: 119).

20. yüzyılın sonlarındaki kamusal alanda ise, bireyler başka bireyler ve olaylarla aynı mekân ve zamanda karşılaşmaksızın etkileşim içinde olmaktadır (Thompson, 2008). İnternet ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle, geleneksel kamusal algısı değişmiştir. Aynı mekânın paylaşılmasına gerek duyulmayan, çoğulcu kamusal anlayışı önem kazanmış, siber uzamın dijital platformları, geleneksel yüz yüze ve bedensel aktivitelerin gerçekleştiği kahvelerin, salonların yeni biçimlenmiş sanal mekânları haline dönüşmüştür. İnternet ve kamusal arasındaki ilişkiyi Thompson'ın (2008: 192) yaklaşımları temelinde değerlendirdiğimizde, internetin ve iletişim teknolojilerinin getirdiği sanal platformların, geleneksel bir aradalık kamusalını tamamen yerinden etmese de bu yeni kamusal biçimlerinin geleneksel kamusal formunu tamamlamaya, giderek genişletmeye, dönüştürmeye ve yerinden etmeye başladığı görülmektedir.

İnternet, Thompson'ın yüz yüze, dolayimli ve yarı-dolayimli iletişim biçimleri olarak tanımladığı iletişim biçimlerinin birçok özelliklerini bir araya getirmiştir. İletişim teknolojileri içinde onu diğerlerinden ayıran özelliği karşılıklı veya katılımcı etkileşime imkân tanıyor olmasıdır. Yüz yüze iletişim ve fiziksel yakınlık varlığını korumakla birlikte, internetin gelişen

iletişim biçimleri var olan iletişim biçimlerine yeni alternatifler oluşturmaktadır. İletişim teknolojileri aracılığıyla artık karşılaşmadığımız olaylar ve eylemler hakkında fikir üretip tartışma alanımızı genişletmekte, gözlemlenebilir olayların ortaya çıktığı yerlerde mekânsal yakınlık gerekmemektedir (2008: 59-60).

1990'ların ve 2000'lerin başlarında, bunların çoğunlukla çevrimiçi bir kamusal alanın gelişimi ve toplum üzerindeki etkilerine ilişkin güçlü umutlar ve korkular ortaya koyan yaklaşımlar olduğunu söyleyen Schafer, *Digital Public Sphere* adlı makalesinde, kamusal alanın potansiyel avantajları hakkında iyimser bir bakış açısıyla üç yönden değerlendirme yapmıştır. Birincisi, çevrimiçi medya yeni iletişim biçimlerinin üretilmesine yardımcı olmakta; ikincisi, kamusal tartışmaya girmek isteyen ancak daha öncesinde kurumlar karşısında, muhalif olarak dışarıda kalan bireyler, artık meselelerini paydaşlarıyla konuşup tartışabilmekte ve üçüncüsü, farklı katılımcılar ile karşılaşmak, etkileşim kurma, erişilebilir bilgi zenginliği ve yeni bakış açıları hakkında düşünmek gibi özellikler, daha dikkatli ve daha iyi kamusal tartışmalar yapmayı sağlamaktadır (2015). Schafer (2015), dijital alanlarla ilgili bir dizi kötümser yaklaşımı da yine üç şekilde açıklamıştır. Birincisi, internete erişimde olduğu kadar onu kullanma kabiliyetinde de dijital ayrımlar bulunmakta, herkesin eşit şekilde, çevrimiçi katılımı mümkün olamamaktadır. İkincisi, çevrimiçi tartışma platformlarının insanları küçük topluluklara bölme tehlikesi bulunmaktadır. Bireyler çevrimiçi bir kamusal alanın parçası gibi hissederken, zaman ayırdıkları yerde karşıt görüşlerle de karşılaşmayabilmektedir. Üçüncüsü, ekonomik çıkarların çevrimiçi iletişimi metalaştırması sorunudur. Bu siber-iyimser ve siber-kötümser bakış açıları arasındaki incelikli görüş farklılıkları canlı bir tartışma olarak devam etmektedir.

Van Dijk'a göre, 20. yüzyılda tanıştığımız kamusal mekân kavramının üç koşulu -belirli bir yer veya yöreyle kamusal mekânın bağı, kamusal mekânın varsayılan üniter karakteri ve nispeten keskin özel-kamu ayrımı- yeni medya ortamında kaybolmuştur. Birinci koşulda artık belirli bir topluluğun veya ülkenin bireyleri diğerleriyle tanışmak ve bütünlük kurmak için belirli bir coğrafyaya bağlı değildir. İkinci olarak, kamusal mekânlarda insanları birbirine bağlayan sabit ilişkiler, alışkanlıklar, görüşler ve diğer sosyal, kültürel ve siyasi özellikler ulusal dönemden kalma fikirlerdir. Son olarak, özellikle gelişen iletişim teknolojilerinin ve iletişim biçimlerinin özel ve kamusal alan arasındaki ayrımı silikleştirmiş olmasıdır. Bu da geleneksel anlamda özel-kamusal alan arasındaki ayrımın giderek daha belirsiz hale gelmesi ve dijital mekânlardan oluşan karmaşık ve sınırsız bağlantılı eski ve yeni arasında çapraz üremelerin olduğu kamusal mekânın zenginleşmesi anlamına gelmektedir (2018: 264-266).

Gençlik ve kamusal alan arasındaki ilişki ise gençlerin yaşadığı koşullar ve toplumsal zihniyetten bağımsız değildir. Gençleri belirleyen koşullar, onların kamusal alan pratiklerini etkilemektedir. Türkiye’deki toplumsal koşullar ve neoliberal ekonomik düzen, gençliğin kamusal sınırlarını belirlemektedir. Bireylerin bulunma ve görünme koşullarının iktidar sahipleri tarafından belirlendiği alan Habermas’ın tanımladığı kamusal alan değildir. Böyle bir alan düzenleyici elin kurguladığı bir alandır. Bu alanda bulunuyor olmak müzakere süreçlerinin yaşandığı, akılcı eleştirel yaklaşımların sergilendiği bir kamusal alan anlamına gelmemektedir. Demokrasi, idari güçten bağımsız siyasi bilgi akışının ve kamusal tartışmanın gerçekleştiği bir kamusal alanı gerektirmektedir (Dahlberg, 2001: 619). Doğrudan iletişimin yerini dolaylı iletişim kanallarına bıraktığı yerde, müzakerenin doğru ve etkili bir biçimde gerçekleşmesi için doğru bilgi kadar, demokratik anlamda güçlendirilmiş kamusal alanlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bireylerin, daha özelde ise gençlerin özgürlükçü ve eşitlikçi bir ortam arayışı, ihtiyaç duyulan kamusal alanın yokluğuna işaret etmektedir. Thompson’un ifadesiyle, “müzakere farklı görüşlerin çarpışması” şeklinde gelişmektedir (2008: 389).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, gençlerin kamusal alan deneyimlerini keşfetmek amacıyla, farklı üniversite ve şehirlerden gençlerin oluşturduğu bağımsız gençlik inisiyatifi olan “Gri Bölge”nin üyeleri ile görüşmeler yapılmıştır. Örnek olay olarak Gri Bölge’nin seçilmesinin nedeni, dijital tabanlı bir topluluğun dijital kamusal alandaki müzakere pratiklerine dair bir saptama yapmaktır. Ayrıca, bu gençlik grubunun rasyonel düzlemde farklı fikirlerin ifade edilmesi için kamusal bir ortam oluşturma istekleri ve bu yöndeki kamusal tartışma biçimleri, gençlik ve kamusal alan arasındaki ilişkiyi anlamak açısından zengin bir veri sunmaktadır. Bu platformda gençler, kendi tecrübelerini veya ilgi alanlarını paylaşarak sunduğu ve ardından serbest tartışmalar yürüttükleri *Gri Bölge* toplantıları, siyaset ve sivil toplumda yeterince yer bulmayan konularda gençleri, sivil toplum kuruluşları ve siyasilerle buluşturarak çözüm önerilerini, sorunlarını açık ve net bir biçimde aktardıkları *Gri Meydan* toplantıları, hem kendi tecrübeleri ve sorunlarını özgürce ifade edebilmek hem de farklı toplum kesimlerinin tecrübe ve sorunlarını bizzat dinleme fırsatı elde etmek amacıyla kendilerine benzemeyenleri anlamak üzere *Gri Tecrübe* söyleşi serileri düzenlemektedir. Gri Bölge, gençler arasındaki toplumsal kutuplaşmanın etkisini zayıflatmayı ve gençlerin kendi hayatlarında uyguladığı bir arada yaşama deneyimlerini tüm topluma yaymayı amaçlamaktadır.

Gri Bölge, “*Giderek artan toplumsal kutuplaşmayla derdi olan, kendisine benzemeyenleri tanımak, anlamak isteyen farklı kimlik ve görüşten 28 genç olarak bağımsız bir*

gençlik inisiyatifi kurduk: Gri Bölge.” açıklamasıyla kuruluş amacını Twitter hesabından paylaşmış (@gribolgeorg, 9 Temmuz 2020), “*Biz Gri Bölge’yiz*” başlıklı bir manifesto ile farklılıklara ve çoğulculuğa vurgu yaparak ve siyah veya beyazı tercih etme zorunluluğunu bir redderek, “gri” rengi değerlerini tanımlayan bir sembol olarak kullanmıştır. Sosyal medya platformları arasında Twitter, YouTube ve Zoom kanallarını kullanan Gri Böge inisiyatifi, açık ve kapalı toplantılar düzenleyerek önemli gördükleri toplumsal sorunları tartışmaya açmaktadır. Gri Bölge inisiyatifi, Twitter hesabından (@gribolgeorg) çevrim içi toplantı duyuruları yapmakta ve toplantı kayıtlarından kesitler paylaşmaktadır. İniyatifin, 5 Aralık 2021 tarihli verilerine göre, toplam 221 tweeti ve 8230 takipçisi bulunmaktadır.

Bu araştırmada, nitel araştırma perspektifi içinde görüşme tekniği kullanılmış ve etnografik desen modeli temel alınmıştır. Kaynağını sosyoloji ve antropolojiden alan araştırma deseni, araştırmacının bir kültürün ortak davranış, dil ve eylem modellerini incelemesi üzerine kuruludur (Creswell, 2017:14). Etnografik desende amaç, kültürün tanımlanması ve bu süreçte kültürü oluşturan bireylerin veya grupların algılarını, deneyimlerini ve tutumlarını kendi bakış açılarından yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 69). Araştırma tasarımının temelinde araştırmacının, araştırma problemini ve sorularını en iyi biçimde çözümlenmeye yardımcı olabilecek katılımcıların seçilmesi ve bireylerin (gençlerin) dijital kamusal alandaki eylem biçimlerine ilişkin bilgilerin toplanması fikri yatmaktadır. Çalışma grubundan elde edilen sonuçlar bulgularla sınırlı tutulmuştur.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın varsayımları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Gençlerin kamusal alan deneyimleri, kamusalılık bilincini oluşturmaktadır.
2. Gençler, çoklu kimlik anlayışını öne çıkarmaktadır.
3. Gençler, dijital diyalog ortamında görüşlerini özgürce ifade ettiklerini düşünmektedir.
4. Gençler, farklı toplum kesimlerinden gelenlerin sorunlarını dijital platformda tartışmaya açmaktadır.
5. “Gri Bölge” platformunda eşit katılımın gözetildiği düşünülmektedir.
6. Gençlerin kamusal pratikleri demokrasinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.
7. Gençler, kamusal katılımcılık eğilimleriyle apolitik olmadıklarını göstermektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Gri Bölge inisiyatifi, siyahı veya beyazı tercih etme zorunluluğunu reddeden, kendini bir veya birçok kimlikle tanımlayan, kendini net bir kimlikle tanımlasa bile kendisine benzemeyenlerle buluşmak isteyen ve toplam 55 üyesi olan çevrim içi bir platformdur.

Araştırmanın evreni, Temmuz 2020 tarihinde kurulan Gri Bölge'nin o dönemdeki üyelerinden oluşmaktadır. Kuruluş dönemindeki toplam 28 üye arasından bir örneklem grup seçilmiştir. Örneklem grup, kurucu üyelere oluşturulmuş ve toplam 6 kişi ile görüşülmüştür. Zoom üzerinden çevrimiçi ortamda yapılan görüşmeler, 31 Aralık 2020 -3 Ocak 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Başlangıçta, Gri Bölge inisiyatifinin kurucu üyelerinden minimum 10 kişi ile görüşme planlanmış ve bu bağlamda üç kriter belirlenmiştir:

1. Katılımcıların üniversite öğrencisi olması
2. Katılımcıların kurucu genç üye olması
3. Katılımcıların etkinliklerde aktif olması

Ancak, araştırma sürecinde hedeflenen görüşmecisi sayısına ulaşılamamıştır. Gri Bölge, talebimiz üzerine, 10 kişiden oluşan bir katılımcı isim ve e-posta listesini tarafımıza göndermiştir. Listede yer alan kurucu üyelere sıralama takip edilerek e-posta aracılığıyla bilgi verilmiş, bunun yanında "Gönüllü Olur Formu" iletilmiştir. Ancak, verilerin toplanması sürecinde platformun kurucularından sadece 6 kişi tarafımıza dönüş yapmıştır. Bu da çalışmayı sınırlandıran bir durum olmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Gençlerin dijital kamusal alan pratiklerine yönelik bu çalışma, fiziksel çerçevenin ötesine geçerek dijital iletişim odaklı bir değerlendirme olmuştur. Araştırma için Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alındıktan sonra, gençlerin kendilerini daha rahat ifade edebilme olanağı sunması ve yeni bilgilere erişebilme yönünde keşfedici bir sürece aracılık etmesi nedeniyle, nitel bir veri toplama aracı olan yarı-yapılandırılmış soru formuyla çevrim içi görüşme tekniği kullanılmış ve gençlerin dijital kamusal alanlarını nasıl gerçekleştirdikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Analizler, N-Vivo 11 programından yararlanılarak yapılmıştır. Derinlemesine görüşme kapsamında elde edilen veriler, görüşme soruları temelinde kodlanmış ve bu kodlardan yola çıkarak verileri kategorize edebilmek için temalar oluşturulmuştur. "Gençlerin ne söylediği" sorusu yorumlamanın temelini oluşturmuştur.

Bulgular ve Analiz

Habermas'ın kamusal alan kavrayışı, bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. Çevrim içi rasyonel tartışmanın kamusal alanda gerçekleşme olanağı çeşitli ölçütlere bağlı olarak değerlendirilebilmektedir. Dahlberg (2001: 622-23), Habermasçı kamusal alan

kavrayışından yola çıkarak, çevrim içi platformların kamusal alanı genişletme olasılığının belirlenebilmesi için birtakım ölçütler sıralamaktadır:

- Katılımcıların diğerlerinin varsayımlarını ve ilgi alanlarını daha geniş sosyal bağlamda eleştirmesi.
- Diğer katılımcıların düşünce ve görüşlerini onların bakış açısından görmeye çalışması, yani, katılımcıların birbirlerini saygılı bir şekilde dinledikleri, farklılıklarla devam eden bir diyaloga bağlılığın olması.
- Bunun yanında her katılımcının, samimiyet çabası içinde ele alınan belirli bir sorunla ilgili tüm bilgileri sağlamak için gayret etmesi.
- Her katılımcının müzakere sürecinde, söylemsel kapsayıcılık ve eşitlik temelinde, herhangi bir iddiayı sunma ve sorgulama hakkına sahip olması.
- Ayrıca kamusal alanın devlet ve ekonomik güçten özerk olması ve kamusal yönelimli yurttaşların kaygı ve sorunlarını tartışabildiği bir alan olması.

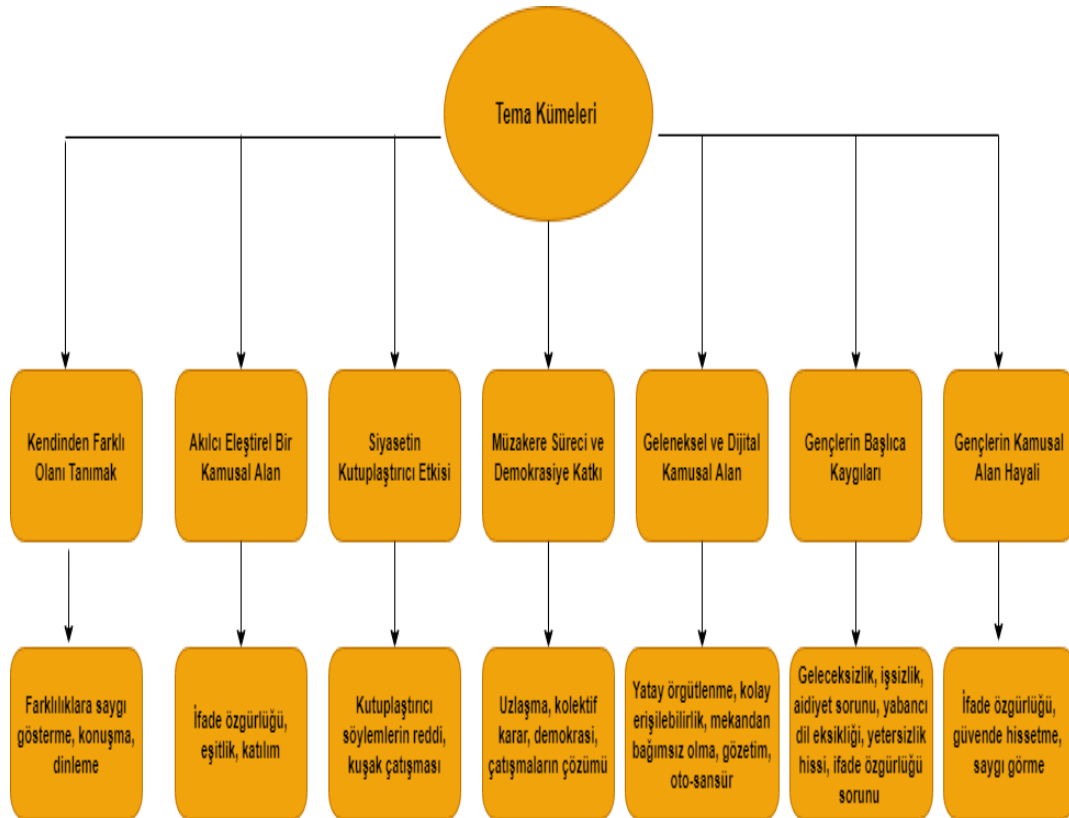
Dolayısıyla çevrim içi görüşmelerin Dahlberg'in (2001) ifade ettiği bu aşamalar dizisiyle karşılaştırılması, kamusal alanın internet aracılığıyla ne ölçüde inşa edildiğine ilişkin bir ölçü sağlamaktadır. Dijital bir platform örneği olan Gri Bölge, bu kriterler temelinde analiz edilmiş ve platformun belirli ölçütler temelinde demokratik bir tartışma alanı olup olmadığı sorgulanmıştır. Herhangi bir bölge, dünya görüşü, kültür farklılığı gibi ayrıştırıcı unsurları önemsemeyen ve farklı insanlarla tanışma ve kutuplaşmaktan öte ortak buluşma alanları arayışında olan gençler, çevrim dışı alanların sınırlılığına karşı, "internet gibi yeni iletişim araçlarını kendi kamusal mekânlarını inşa etmek" (van Dijk, 2018: 265) için kullanmaktadır.

İnternet ve iletişim teknolojileri kamusal alan kavramını dönüştürmüş ve bir araya gelebilme kanallarını daha da artırmıştır. Geleneksel kamusal alan varlığını koruyor olmasına rağmen, özelleşmiş dijital kamusal alanlar da giderek gelişmektedir. Buna bağlı olarak, çeşitli dijital platformlar sosyalleşme biçimlerini de değiştirmektedir. Özellikle "doğdukları günden itibaren tüm gündelik hayatlarının içine işleyen dijital teknoloji" (van Dijk, 2018: 307) bir dizi ortak düşüncesi, etkinliği, mesajı, oyunu olan gençleri kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik ilgilerde bir araya getirmektedir. Dolayısıyla, gençlerin düşüncelerini, ilgi alanlarını ve ortak dertlerini paylaştıkları ve tartıştıkları dijital alanlardaki kamusal tartışma pratikleri bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Dijital kamusal alan deneyimlerini anlamak için çevrim içi ortamda görüşülen katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Kod Adı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Yer
K1	Erkek	24	Lisans	Ankara
K2	Kadın	23	Lisans	İstanbul
K3	Kadın	22	Lisans	Ordu
K4	Erkek	23	Lisans	Kayseri
K5	Kadın	21	Lisans	İstanbul
K6	Kadın	23	Lisans	İstanbul

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

Bilimsel araştırma etik kuralları gereği, Tablo 1’de gösterilen katılımcılara kodlar verilmiştir. Katılımcılar, K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılardan üç kişi İstanbul’da, bir kişi Ordu’da, bir kişi Kayseri’de, bir kişi Ankara’da ikamet etmektedir. Coğrafi olarak farklı şehirlerde oturan katılımcılar 21-24 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların ortak özelliği, lisans eğitimi alan gençlerden oluşmasıdır. Diğer bir özellik ise; K2, K4 ve K6’nın aynı üniversitede, K1, K3 ve K5’in ise farklı üniversitelerde okuyor olmasıdır. Gri Bölge’de yönetici konumunda olan katılımcılar ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, dijital kamusal alanın bileşenlerini oluşturan yedi tema altında yorumlanmıştır. Bu temalar ve bu tema kümelerinde yoğunlaşan kavramlar, Şema 1’de gösterilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler, doğrudan alıntı yapılarak aktarılmıştır.

Şema 1. Kamusal Alanı Tanımlayan Tema Kümeleri

Kendinden Farklı Olanı Tanıma

Araştırmada, Gri Bölge İnisiyatifi'nin kurulma amacı nedir, sorusuna yönelik görüşmecilerin aktardığı bilgiler, demokratik müzakere süreçleri adına ufuk açıcı açıklamalar barındırmaktadır.

K6: “... Gençlere konuşabilecekleri güvenli bir alan sağlamak istedik. En çok istediğimiz şey, her konuyu konuşabilelim; çünkü üstesinden gelebiliriz, daha sonrasında iletişime devam edebiliriz. Böylede Gri Bölge 'yi kurduk.”

K1: “Amacı kimseyi dışlamadan herkesin var olduğu bir kamusal alan yaratma fikriydi... Gri Bölge 'yi doğuran şey, toplumun kendisiydi. Birbirini dinlemeyen bir toplum var. Bu yavaş yavaş gençlere de sirayet ediyor. Biz bunu istemedik.”

K4: “Bölgeye ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. ...konuşulacak bir platform eksikliği vardı. İnsanların farklı insanları görebileceği, tanıyabileceği, onları dinleyebileceği bir platform eksikliği vardı. O ihtiyacı biraz giderdiğimizizi hissettik. Bunu nasıl hissettik? Mesela içimizde Türkiye Yahudi 'si olan arkadaşlar var. Aynı zamanda hayatında hiç farklı bir kimlik görmemiş İç Anadolulu; mesela ben Kayseriliyim, muhafazakâr aileden gelmiş... İnsanlar birbirlerini tanıyabili. Bunun herkes tarafından rağbet gördüğünü fark ettik. ...insanlar farklı kimlikleri farklı geçmişleri merak ediyorlar, bu ihtiyaca biraz karşılık geldiğini hissettik.”

Gri Bölgeyi diğer inisiyatiflerden farklı kılan özelliklerin neler olduğu ve farklı toplum kesimlerinin sorunlarına nasıl yaklaştıkları sorularına katılımcıların verdiği yanıtlar şu şekilde olmuştur:

K5: “Çeşitli renkleri bir araya getiren gençleriz.”

K4: “Farklı yaşam pratiklerine sahip insanlar bir arada yaşayabiliyor. Muhafazakâr bir insan; kendine has düşünceleri olan insanlar, birbirleriyle yaşam pratiği açısından bir sıkıntı yaşamadan entegre olabiliyor.”

K3: “Gri Bölge özelinde düşünürsem çok farklı insanlar var. Normalde kendi çevremde bir araya gelmemin güç olduğu benimde ön yargılar göstereceğim, yaklaşmaya çekineceğim insanlarla bir araya geliyorum. Dinlediğimde, “Evet bu anlamda böyle bakmamıştım, düşünmemiştim,” diyebiliyorum. Örneğin, çok muhafazakâr bir insanla kendi çevremde bir araya geleceğim çok az ortam var. Çünkü karşı tarafın da benim de önyargılarımla çok zor bir araya geliyoruz. Ama karşı karşıya gelip dinlediğimizde aklın yolu bir mantığında, aynı oranda haklı olduğumuzu düşünüyorum.”

Dijital ortamda sosyal ve kültürel etkileşimler yoluyla belirli fikirlerin tartışıldığı bir pratikten söz edilebilir mi, yönündeki soru ise şöyle yanıtlanmıştır:

K1: *“Hepimiz Türkiye’nin farklı yerlerinde gençlerdik. Hepimizin ortak bir derdi vardı ve bizi Zoom bir araya getirmişti. Dijital alanın, dertlerimizi anlatabileceğimiz bir alan açabileceğini hiç tahmin etmemiştik. Fakat ondan sonra dünyadaki gelişmelerle böyle oldu. ... İlk başta benim tereddütlerim vardı, bu çevrimiçi nasıl olur, olacak mı? Çok samimiyetsiz durabilir diyorduk. Sonra tersine çok samimi oldu ve bir anda kaynaştık. Bütün programlarımızı bu şekilde yapıyoruz.”*

Her katılımcının konuşmayı başlatma, soru sorma, tartışma ve sorgulama ve öneride bulunma olanağının olması, bir iletişim normu olarak prosedürel ilkelerdir (Özbek, 2015: 64). Dahlberg’in (2001) çevrim içi kamusal alanı belirlemek için ileri sürdüğü ölçütler arasında yer alan, her bir katılımcının birbirini saygılı bir şekilde dinlemesi ve diyalogun devamlılığının sağlanması kamusal alanda ideal konuşma durumunun gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan, Gri Bölge’nin, kimseyi dışarıda bırakmayan kapsayıcı bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Katılımcılar, farklı düşünce ve kültürden oluşan bir mozaikçi savunmaktadır.

Akılcı Eleştirel Bir Kamusal Alan

Kellner’e göre, yeni iletişim teknolojileri demokratik bir potansiyel olarak gerçek kamusal alanın yerine geçmeksizin onu tamamlayan ve demokrasi alanını genişleten özellikler taşımaktadır (2015: 868). Söz konusu bu durumda, dijital ortamda akılcı bir kamusal alan mümkün mü, sorusuna katılımcıların yanıtı şu yöndedir:

K4: *“Bu ortamı sağladığımızı düşünüyorum. Üyelerimizden herhangi birisi, ben şu konuda şunu konuşmak istiyorum, dediğinde şimdiye kadar reddedilmedi ve muhtemelen reddedilmeyecek... Bu imkânı kullanan oluyor, kullanmayan oluyor. Bu imkânların sağlanabilir olması ve insanların bundan haberdar olması önemli.”*

K3: *“İfade özgürlüğüne ciddi oranda destek olduğunda, bir araya gelindiğinde çok daha verimli bilgilerin çıkabileceği ve çok daha akılcı yöntemler uygulanabileceğini düşünüyorum. Ön yargıları bir nebze kırdığı için bence çok daha verimli ilerlenebilir.”*

Bu soruyla kamusal alanda eleştirel bir tartışma ortamı ve aklın kamusal kullanımı konusunda katılımcıların ne düşündüğü irdelenmiştir. Gri Bölge’deki gençler, dijital alanın değişken akışı içinde eleştirel kalınabileceğini düşünmekte ve görünür olmaya vurgu yapmaktadır.

K4: *“Görünürlüğü devam ettirebilmek için insanların istediğini yapmaya da eğilmeniz gerekiyor gibi, bir durum var. Sizin yapmak istediğinizden ziyade, insanlar ne istiyorsa onu yaparsanız, o görünürlüğü muhafaza ediyorsunuz... O alanda eleştirel kalmak mümkün mü, sorunuzu gelince; bence mümkün. Dijital alanda sabit bir kitle değil, değişken bir kitleye*

sahipsin. Gri Bölge'deki içeriğe şu kadar insan ulaşsın diye bir hedefimiz yok. Böyle bir kaygımız olmadığı için eleştirel kalacağımızı düşünüyorum.”

Akılcı ve eleştirel bir kamusal alan teması; *ifade özgürlüğü, eşitlik, katılım* kavramlarıyla açıklanmıştır. Müzakereci anlayışa göre, güçlü bir demokrasi modeli, rasyonel-eleştirel söylemden oluşan kamusal bir alanı gerektirmektedir. Çevrim içi müzakere alanları, demokrasiyle bağlantılı olarak dünyanın sadece belli bir bölgesiyle sınırlı olmayan, giderek yaygınlaşan ve akılcı tartışmayı teşvik eden alanlar olarak görülmektedir. Gri Bölge'de ortak dertleri olan üyelerin, eşit ve özgür bir katılımı ne oranda gerçekleştirdikleri hem kamusal alanın varlığı için hem de kamusal alanın internet aracılığıyla ne derece kolaylaştırıldığına dair bir fikir vermektedir.

Akla dayalı eleştirel kamusal alan, yurttaşların eşit ve özgür düzeyde katılımını gerektirmektedir. Her katılımcı müzakere sürecinde, herhangi bir iddiayı sunma ve sorgulama hakkına kapsayıcılık ve eşitlik temelinde sahip olmalıdır (Dahlberg, 2001). Akıl yürüten insanlardan oluşan kamusal alan, ortak varlığın sorunları üzerinde uzlaşma sağladığında, yurttaşlardan oluşan ve akıl yürüten kamusal topluluk biçimini alır (Habermas, 2018: 205). Kamusal alana eşit ve özgürce katılım, aleniyet kavramını önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla kamusal alanın gereği olan aleniyetin, dijital platformlara ne kadar yansıdığı tartışılan bir meseledir. Thompson'un (2008) kamusallığı, televizyon üzerinden mekânsız ve söyleşmesiz olarak tanımladığı gibi, dijital medya da mekânsız ve söyleşmeli özgül bir görünürlük biçimi üretmiştir. Dijital kamusal alanı, bu yeni görünürlük biçimi üzerinden yorumlamak mümkündür.

Siyasetin Kutuplaştırıcı Etkisi

Türkiye'de 1980 sonrası kuşağın arkadaşları ile siyasetten konuşmadığını, siyasetle ilgilenmediğini, siyasal partilere, hükümete, TBMM gibi siyasal kurumlara güvenmediğini gösteren çalışmalardan yola çıkılarak gençlerin siyasete ilgisiz olduğuna dair bir kanı oluşmuştur. Gençlerin siyasete ilgisizliği, eski kuşaklara duyulan nostaljiyle de birleşince artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı yönünde belli bir kötümserliğe dönüşebilmektedir (Lüküslü, 2009: 192). Gençlerin geleneksel siyaset anlayışına olumsuz yaklaşımları, onların siyaseti nasıl değerlendirdikleri hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Lüküslü, yaptığı odak grup çalışmasında gençlerin siyasete ve siyasal alana yönelik eleştirilerini üç düzeyde toplamıştır. Birincisi “kirli siyaset” algısı, ikincisi siyasal alanın zor ve katı bir alan olarak düşünülmesi ve üçüncüsü de siyasal örgütlenmenin hiyerarşik yapısının bireyi yok ettiğine dair bir inancın

oluşmasıdır. Bu tespitler, gençlerin siyasete ve siyasal alana neden mesafeli olduklarını açıklaması bakımından önemlidir (2009: 193). Ancak, geleneksel siyasete yönelik mesafe bütünüyle gençlerin siyasetten uzaklaştıkları anlamına gelmemektedir. Her ne kadar gençler, geleneksel siyasal kurumlara güvenmiyor olsa da günümüzde sosyal medya platformlarında kendi anlayış ve şartları doğrultusunda siyaset yapmakta (Şahinbaş, 2016: 168), siyasal konulardan uzaklaşmaktan ziyade, siyasetin sıkışmış olduğu zaman ve mekanlardan siyaseti çıkarmaya çalışmakta, bu anlamda siyasetin en temel alanı olarak sosyal medyayı kullanmaktadır (Akman, 2020: 177). Bu bağlamda, dijital kamusal alan bir tepki olarak mı ortaya çıkmaktadır, bu mecranın motivasyon araçları nelerdir, sorusuna katılımcıların verdiği yanıtlar, hem siyasi alanın içinde bulunduğu temel sorunlara hem de gençlerin siyasi tutumlarına dair önemli bulgular içermektedir.

K5: *“Çok fazla kutuplaşma, çok fazla gerginliğin hâsıl olduğu Türkiye siyasetinde birazcık farklı mahallelerden gayet anlaşabileceğimiz, ortak amaçlarımız, ortak mutluluklarımızın olduğu genç bakış açısıyla oturup bir masada konuşsak nereye varırız...”*

K6: *“İki temel amacımız vardı. Birincisi gençlerin politikaya dâhil olması. Türkiye’de gençlere apolitik deniliyor, ama gençler apolitik değil. Gençlere alan sağlanmıyor. Siyasetin kendisi çok yaşlı... Gençlerin sorunları var. Bunları gençlerden duymaya başlayalım, gençlerin sıkıntısını... Çünkü ileride ister istemez gençler yönetecek ülkeyi. Yani yaşlanmalarını beklesek bile. Birincisi gençleri angaje etme politikayla. Angaje olabileceği bir platform sağlamak. İkincisi, Türkiye bu kadar kutuplaşmışken kutuplaşmak istemeyen insanlara karşı görüşle konuşabilecekleri güvenli bir alan sağlamaktı.”*

K1: *“Gençler kavgada edecekse, kendi sorunları üzerinden kavga edecekler. Kırk senelik elli senelik eski defterler üzerine edilmiş kavgalar istemiyoruz.”*

K2: *“Eski nesillerin sürekli çatıştıklarını ve bir arada bulunamadıklarını görüyoruz, biz yaşlılarımızla daha ortak noktalarda buluşabiliyoruz.”*

K4: *“Biz gençler olarak büyüklerimiz kadar bagaja sahip değiliz. Ben şunlarla konuşmam, ben bunlarla yan yana gelemem, ya da ben bunlarla görülürsem sıkıntı olur gibisinden düşüncelere daha az sahip gençler. O yüzden daha rahat oluyoruz. Daha rahat iletişime geçiyoruz.”*

K1: *“Kutuplaşma denen şey yeni bir şey değil ve sadece bizde olan bir şeyde değil. Kutuplaşma Amerika’da, Avrupa’da, İngiltere’de de var. Şu an birçok ülkede kutuplaşma var; çünkü bu kolay olan. Herkesi ikna etmek zorunda değilsiniz.”*

Gençlerin, kendilerine ait siyasi, kültürel ve toplumsal bir gündem oluşturmayı, kutuplaşmadan uzak durmayı, kendi kuşaklarının bakış açısını ortaya koymayı, kendilerinden

önceki kuşakların ve kutuplaştırıcı siyasetin çatışma alanlarını aşarak, dışlayıcı düşünce ve yaklaşımların yerine müzakereye dayalı tartışma biçimini geliştirmeyi amaçladıkları görülmektedir.

Müzakere Süreci ve Demokrasiye Katkı

Müzakereci demokrasi, yurttaşların kimliklerini ve çıkarlarını şekillendirmede ve onların ortak yarar duygusunu güçlendirmede kamusal tartışmanın önemini vurgulamaktadır (Heywood, 2004). Müzakere süreçlerinin nasıl işlediği, tepkilerini ve görüşlerini daha görünür ve yaygın hale getirmek için nasıl bir yol izlendiği ve kamusal deneyimlerinin demokratikleşme süreçlerine nasıl bir katkı sunacağı sorularını katılımcılar şu şekilde yanıtlamıştır:

K1: *“Bizi ortak paydada buluşturan şey ortak sorunlarımızdır. Kutuplaşma ortadan kalksa, ne siyasi figürlerin ne de siyasi partilerin hiçbiri olamaz.”*

K4: *“Ortak karar almamız imkânsız diyen insanlar oldu; ilk kurulduğumuzda. O yargıyı yıktığımızı inanıyorum. Sonuçta ne kadar farklı genç olursak olalım, belli noktalarda ortak karar alabiliyoruz. Şu an Gri Bölge bir şeyler üretiyor; bir şeyleri devam ettirebiliyor. Ortak mutabakatla biz sonuçları gördük. İçeride huzurlu bir ortam var. Bu 28 kişinin 55 kişinin içinde yapmakla bir toplumun içinde yapma aynı şey değil ama bunu minimal ölçekte en azından... Yönetişim aşamalarında yaygınlaştırabilirsek... Sürece nasıl katılır, insanlar bunu tecrübe ediyorlar.”*

Sözlerinin devamında K4, ortak karar almanın kolay olup olmadığını şu sözlerle açıklamıştır:

K4: *“Herkes farklı olduğunda karar almak zor geliyor gibi gözükebilir, ama burada şunu insanlar göz ardı ediyor. Buraya dâhil olan insanlar ortak mutabakatla karar alınacağını bilerek geldikleri için buna hazırlıklı geliyorlar. Elbette normal bir karar alma sürecinden daha uzun sürüyor ama kimseyi yıldıracak kadar uzun sürmüyor. O kadar farklılık varken bir yerde uzlaşabilmek elbette zor, ama insanların uzlaşma motivasyonları olunca bu biraz daha hızlanıyor.”*

Ortak karar almanın kolay olmadığını K6 iki başlık altında açıklamıştır: *“İki tane karar alabiliriz. Birincisi tartışmaların sonucunu bulmaya çalışmıyoruz. İkincisi, yönetsel sorunlar bağlamında kimi çağıracağız, şu kişiyi çağıracağız mıyız, gibi şeyler.”*

K6: *“Orada ortak karar almak istemiyoruz. Herkes birbirini dinledi, herkes alacağını alsın, dağılalım modundayız. Ortak karar almaktan bilerek geri çekiliyoruz. Ortak karar alamayız. Çok farklı insanlar var. Çok farklı şeylere inanıyor. Çok farklı şeyleri seviyor. Ortaklaşmaya*

çalışırsak, gerçekten çatışma ortamına dönüşme ihtimali olur. Orada insanlar üzölmeye, kırılmaya başlayabilir. Görüş ayrılığı olduğunda da tartışma uzun sürüyorsa, çözülmeyecek gibiyse bir taraf diğer tarafa ben bununla ilgilenmeyeceğim diyor. İleride daha kalabalık olduğumuzda belki sorun çıkabilir ama bunları ortaklaştırma mekanizmalarımız yok.”

Müzakere süreci ve demokrasiye katkı teması altında; *mutabakat, kolektif karar, demokrasi, çözüm* kavramları ön plana çıkmıştır. Bireylerin kamusal duyarlılığı yüksek yurttaşlara dönüştürölmesi ve resmi karar alma süreçlerini besleyebilecek kamuoyunun oluşması için saygılı bir müzakere ortamı gerekmektedir. K1, kendilerini ortak paydada buluşturan şeyin “ortak sorunları” olduğunu belirtmiş K4 ise uzlaşma motivasyonunun hızlandırıcı etkisini vurgulamıştır. Buradaki temel unsur, farklılıklarla birlikte, uzlaşmanın öneminin kavranmış olmasıdır.

Geleneksel Kamusal Alan- Dijital Kamusal Alan

Yeni iletişim teknolojilerinin, geleneksel medya tarafından şekillendirilen kamusal alanı dönüştürücü etkisine bağlı olarak, Gri Bölge'nin dijital bir kamusal alan olma işlevini belirleyen ayırıcı özelliklerinin neler olduğuna yönelik soru şu şekilde yanıtlanmıştır:

K4: “Gri Bölge’de hiyerarşik bir yapılanma yok. Yatay örgütlenme prensibi var; onu benimsemiş bir topluluğuz. O da şöyle oluyor. Tüm kararları aslında en son aşamada ortak mutabakat ile alınıyor. Ama her işin bir sorumlu var. Üye alımlarıyla ilgilenen bir arkadaşımız var, ya da etkinliklerin içeriğini tasarlayan öneri çıkaran bir arkadaşımız var. ... Birey bazında çalışmasını yapıyorlar. Sonrasında ekibe sunuyor. Ekipte birlikte ortak mutabakata varmaya çalışıyoruz. Herkesin olurusunu almaya çalışıyoruz. O yüzden organizasyonlarımız çok yavaş geliyor, çok yavaş ilerliyor; aylara yayılıyor. Çünkü ortak mutabakat almak zor.”

Geleneksel kamusal alan bağlamında düşünüldüğünde, dijital kamusal alanı ayrıcalıklı kılan özellikler nelerdir ve dijital platformlar bir kamusal tartışma alanı olarak kabul edilebilir mi, eğer kabul edilebilirse sınırlılıkları ve avantajları nelerdir, sorularına katılımcıların yanıtları şu şekildedir:

K4: “Biz farklı şehirlerde yaşayan çok farklı bölümlerde okuyan insanlar bir araya geleneksel yollarla gelmemiz çok zordu. Beraber olmanız gerekiyor, İstanbul’da olmanız gerekiyor; ortak zaman ayırmanız gerekiyor ve buna emek harcamanız gerekiyordu. Dijitalde tüm bunlar minimize oldu. Normal bir toplantıya ayırmanız gereken üç saat dört saat ise dijitalde sadece bir saat ayırsanız yetiyor. Hiçbir masrafı yok. Zoom’u açıyorsunuz ve katılıyorsunuz. Böyle olunca insanların katılımı hızlanıyor. Sivil topluma gençlerin katılımı çok düşüktü ama dijitalde katılınca arttığına inanıyorum. Çünkü otururken telefonda, bilgisayardan, tabletinden

katılabildiği için kamusal alan ona gittiği için insanların katılımı daha da arttı. Bunun pozitif bir etkisi olduğuna inanıyorum.”

K5: “... Bir defa çok farklı mekânlarda aynı anda bir mesele hakkında konuşmak için dijital medyayı kullanıyor olmak harika bir şey. Kendimizi, fikrimizi duyuruyor olmak sosyal medyada kolay oldu. Sosyal medyanın olmadığı bir senaryoda Gri Bölge bir anlam ifade etmezdi. Sadece arkadaş grubu olurduk, bir şey yazıp bakanlığın önünde saatlerce beklerdik. Öyle bir şeyi hayal edemiyorum. Dijital medya bizim varlığımızı temellendiren şey.”

K1: “... Ben kendi jenerasyonumdan baktığım vakit biz zaten dijitalin içerisinde sosyalleşen bir nesil olduk. Bunun en büyük öncülerinden birisi de bilgisayar oyunları oldu. Bilgisayar oyunlarına bağlanmadan önce Skype üzerinden birbirimizle sohbet odaları oluşturup, sohbet odalarında konuşarak birbirimizle oyun oynardık. Sadece oyun oynamak için kurmuyorduk. Aslında oyun bahaneydi; biz orada günlük yapacağımız muhabbetlerimizi yapıyorduk. Bu noktada benim adıma dijital bir kamusal alanla geleneksel bir kamusal alan arasında bir fark yoktu. Çünkü ben ikisini de aktif bir şekilde kullanıyordum. Dijital alanla da büyümüş biriydim ve dijital sosyalleşmeyi de tecrübe etmiş birisiydim. Çünkü hayatım buydu; hayatın olağan akışı içerisinde vardı. Aynı zamanda geleneksel kamusal alan hayatımın içerisindeydi. Benim için bu ikisi arasında bir fark yoktu açıkçası.”

K6: “Geleneksel kamusal alan denilince, fiziksel bulunduğumuz yerler, politika ile angaje olduğumuz yerler geliyor aklıma. Dijital kamusal alan ise fizikselliği ortadan kaldırmak ve çok büyük bir alana yaymak. Geleneksel kamusal alanda özellikle büyükşehirde değilsen çok büyük bir şey yapamıyorsun. Dijital alanın güzelliği senin nerede olduğun önemli değil, çok kolay çözüm tanıyor.”

K3: “Geleneksel kamusal alan denilince, birbirine benzeyen insanlar aklıma geliyor. Ama dijital için bunu söyleyemem. Örneğin, ...küçük bir yerden dünyaya açılıyorsunuz. Bunu geleneksel kamusal alanda yaşamanız mümkün değil.”

K4: “Biz dijitale devam etmek istiyoruz. Burada alan kazanıyoruz. Buradaki kamusal alanda en azından var olabildiğimiz için bunu tercih ediyoruz. Eski kamusal alan mantığında biz kendimize yer bulamıyorduk.”

K2, “Dijital olmayan kamusal alandaki kadar kendimizi o kadar kısıtlamadan var olabiliyoruz. Olumsuzluğu toplantı öncesi ve sonrası bir araya gelebileceğimiz bir karşılaşma alanının yokluğudur.”

K4: “Kamusal alan oluşması aslında günden güne pekişen bir kavram. Çünkü yavaş yavaş bu tarafa kayan hem gazeteciler hem içerik üreticiler hem de konunun muhatabı karar alıcılarla

dijital alan bayağı kamusal alan. Bizimle hiç alakası olmayan insanlar arasında bir tartışma yarattığını ve orada etkileşim olduğunu gördüm. O nedenle kamusal alan oluşturuyor.”

Dijital dünyanın içine doğan gençler, dijital pratikler konusunda belli bir kazanıma sahiptir. Bilgisayar oyunları, e-sohbet gibi aktivitelerle başlayan teknolojik deneyimler, gençleri dijital mekânlar ile kurduğu ilişkide daha tecrübeli bir duruma getirmiştir. Sosyal medya bir şeylerin paylaşılmasını sağlayan internet uygulamalarıdır. Kullanılan araçlar ne kadar çeşitli ve zenginse, yarattığı zihinsel ve sosyal etki de o kadar büyük olmaktadır (van Dijk, 2018: 251). Geleneksel kamusal alan kavramı, katılımcılar tarafından daha çok yüz yüze bir arada olmayı gerektiren fiziksel ortamlar olarak anlaşılmıştır. Bu nedenle, dijital kamusal alan, daha kolay erişilebilir olma ve mekânsal bir arada olmayı gerektirmeme gibi özellikleri yönünden daha avantajlı olarak değerlendirilmiş, *yatay örgütlenme* ve *avantaj* sözcükleriyle tanımlanmıştır. Dijital alanda küçük bir yerden dünyaya açılma düşüncesi dijital teknolojinin sağladığı avantajlar arasında görülmektedir. Geleneksel kamusal alanın yetersiz kaldığı, pek çok problemi çözemediği durumda da dijital mekânlar/ortamlar, katılımcılara yeni iletişim kanalları açmaktadır.

Eski ve yeni kamusal mekân arasında bir ayrıma giden van Dijk (2018: 264-267), eski kamusal mekân özelliklerini, “bir kamusal mekânın belirli bir kamusal yer ile bağı olması ve kamusal mekânın varsayılan yer ile üniter karakteri ve nispeten keskin bir kamu-özel ayrımı” olarak belirlerken, yeni kamusal alanın özelliklerini ise, “bir yığın çevrim içi ve dışı mekândan oluşan kamusal mekân; farklı ama üst üste binen kamusal mekânlarda oluşan mozaik ve kamusal mekânlardaki bireyselleşme nedeniyle kamu-özel ayrımının muğlaklaşması” şeklinde tanımlamış ve toplumlar için ortak zeminlerin tamamen kaybolmayacağı, ancak eski tek ve birleşik bir kamusal alandan söz etmenin artık mümkün görünmediğini vurgulamıştır.

Gençlerin Başlıca Kaygıları

Toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullar gençlerin geleceğini belirlemektedir. Gençlerin eğitimlerini tamamlama süresinin uzaması, iş piyasasına katılma aşamasındaki zorluklar, siyasete olan güvensizliğin ve ilgisizliğin temel nedenidir. Diğer yandan, aile yapısı ve toplumsal sistemin gençlere yönelik kabulleri ve onlara karşı tutumu, gençlerin, siyasete katılımının gerçekleştiği en önemli kurum olan siyasal partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının belirli yaş ve meslek grubuna sahip kişiler tarafından yönetilmesi gibi nedenler gençlerin ilgisizliğin temel nedenlerini oluşturmaktadır (Akman, 2020: 175-176). Bu bağlamda, günümüzde gençler için önemli olan konular ve sorunlar nelerdir, sorusu katılımcılar tarafından şöyle yanıtlanmıştır:

K6: “İşe girebilecek kadar alan açılacak mı, bilemiyorum. Sevdiğim şeyi yapabileceğim alan açılacak mı?”

K2: “Şu anda yaşadığımız en büyük zorluk ekonomik. Özgürlüğümüzü bir şekilde elde edememiş olmamız. Bir işimiz olsa da bazı şeylere devlet tarafından müdahale edildiğinde bunun bir anlamı olmayacaktır.”

K5: “Ekonomi gençlerin sorunu mu? Bence memleketin bir sorunu. Gençlerin hayatını yaşamasının önüne çok fazla engel koyuyor. Onun önünü açmak, eğitimde önünü açmak. Para kazanayım, işsiz kalmayayım diye okuyorlar. Tabii ki insanların kendini geliştirmiyor olması, yok kitap okumuyor, müzeye gitmiyor, yurtdışına gitmiyor; bunların her biri birazcık ekonomiyle alakalı.”

K1: “Genç işsizliğin azalması, çok temel bir istek. Para kazanamazsak maddi varlığımızı sürdürüremeyiz. Asgari ücretle de iş bulabiliriz, berber çırağı da olabiliriz; bu çok zor değil. Ancak öncesinde bu üniversiteleri açmayacaktınız ki, bunları olabilelim. ... Biz gençlerin ciddi bir işsizlik problemi var. ...”

K6: “Birbirimizi çok yargılıyoruz. Görüşlerimizi, yaşam pratiklerini de yargılıyoruz; çok kolay silebiliyoruz. Mülakata dövmeli geldiği için direkt geri çevriliyorlar. Bunlardan rahatsızım. Böyle olunca sürekli ne düşünecekler, saçımı boyatıyorum, bu bana sıkıntı çıkaracak mı, ... gibi düşünceler yaratıyor bende. Twitter’a mesaj yazdım, bakar mı işverenim? Politik farklılık dolayısıyla bana iş verir mi?... Dijital alanda iz kalıyor; bundan da çok korkuyorsun, beni yargılayacaklar mı, diye en başta üretmekten bile çok çekiniyorsun. Çünkü silmek de çok işe yaramıyor şu anda.”

K3: “... Topluma açık bir yerde görüşünü açıkladığında ne denilecek ne yapılacak başıma bir şey gelecek mi, kaygısıyla yaşamak gerçekten korkutucu. Bizi birazda bu sebepler itiyor, bu ortamlarda toplanmaya, konuşmaya... Bence en önemlisi, ifade özgürlüğü.”

K4: “Benim kişisel sorunum, aidiyet hissedilmiyor. Gençler artık yaşadıkları topluma aidiyet hissetmiyor. ... Gençler herhangi bir sürece dâhil edilemedikleri için bu en basitinden okuldaki yaşadığı sorunlardan tutun da ülkedeki genel sorunlara kadar mekanizmaların içine dâhil edilmedikleri için yabancılaşıyor; başkalarının aldığı kararların faturasını ben niye ödüyorum, diye sorguluyor. Bunu sorgulayan çok genç var, etrafımda. ... Arkadaşlarımdan görüyorum, bu ülkeden gitmek istiyorlar... Katılımcı süreç olsaydı, bence farklı olabilirdi. Katılımcı süreçler işlemediği için, onlar ‘ben madem etki edemiyorum, niye cezasını çekeyim’ düşüncesi gençlik olarak temel sorunumuz olabilir. İçinde bulunduğumuz süreçlere aidiyet hissetmiyoruz. Bunun yanı sıra karar alıcılar tarafından muhatap alınmıyoruz. Onlar için biraz konunun öznesi olmak yerine, konunun süjesiyiz; içinde geçen materyal gibi görüyoruz.”

K1: “Türkiye’deki gençlerin yurt dışını görebilme ihtimalleri çok kısıtlı. Kur yüksek ondan göremiyoruz, diyerek de kaçamayız. Bu ülkede gençlerin ciddi bir dil problemi de var. Kendi imkânlarıyla bir yere gidecek olsa öncelikle İngilizce öğrenmesi gerekecek. ... Dünyada herkes böyle yapıyor. Bunu yaparak dünyayı yakalayabiliyor olmamız gerekiyor. Rekabet ettiğimiz kişilerin kim olduğunu biliyor olmamız gerekiyor. Uluslararası rekabette var olacağımız bir eğitim sistemimiz olmaması sorun olabilir.”

Gençlerin başlıca kaygıları, geleceksizlik, işsizlik, aidiyet hissedememe, dil öğrenememe ve dünya gençleri ile rekabet edememe nedeniyle yetersizlik hissetme, ifade özgürlüğü sorunu gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Gençlerin siyasette yer almaya yönelik eğilimleri olmasına karşılık, siyasi mekanizmaların belirlediği şekilde siyaset yapmayı uygun bulmadıkları da anlaşılmaktadır. Ekonomi temelli sorunların, gençlerin kaygı tanımlarının merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Habermas’ın ekonomik kaygıdan uzak, söylemsel ilişkilerin alanı, tartışma ve müzakere için bir sahne olarak gördüğü kamusal alan idealinin gerçekleşme ihtimalinin oldukça zayıf olduğunu söylemek mümkündür (Fraser, 2015: 105). Çünkü bireyler, kapitalist sistemin belirlediği bir toplumsal yaşamı, bu koşullardan bağımsız olmayan dijital platformlarda da deneyimlemektedir.

Gri Bölge’de gençlerin en çok, ekonomik zorluklardan ve sosyal medyadaki paylaşımlarının gözetlenmesinden kaygılandıkları görülmektedir. Dolayısıyla, ekonomik refah ve özgürlük talepleri ön plana çıkmaktadır. Habermas’ın (2018) belli bir çağa özgü olarak tanımladığı “burjuva kamusu”, kitle iletişim araçları ve yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler sonucunda bir dönüşüm geçirmiştir. Alternatif kamuların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bu gelişmelerle birlikte kamusal alan kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir (Dağdaş, 1999: 169). Kapitalist piyasa ekonomisinin belirleyici olduğu günümüz toplumunun kamusal alan deneyimleri, Habermas’ın kamusal alan anlayışına oldukça uzak düşmektedir. Dolayısıyla, gençlerin dijital kamusal alan deneyimleri kadar, bu pratiklere eşlik eden kaygıların da neler olduğunu anlamak gerekmektedir. Ayrıca, gençler için önemli kaygılardan biri de *aidiyet* sorunudur. Gençlerin iki tür aidiyet problemi yaşadıkları görülmektedir. Birincisi geçmiş kuşağın yaşadıklarına karşı bir mesafe koyma isteği, ikincisi ise karar alıcıların aldıkları kararlar ve düzenlemelere karşı hissettikleri yabancılaşma durumudur. Gençlerin, karar alma süreçlerine etki edemediklerine dair hisleri de aidiyet sorununu pekiştirmektedir.

Gençlerin Kamusal Alan Hayali

Yurttaşları belirli bir iletişimsel ve kültürel gelenekler dizisiyle tek bir bütünsel kamusal alana yerleştirme hedefi, genellikle çoğulculuk ve farklılık gerekçesiyle reddedilmektedir.

Siyasi yönelimler, cinsiyet, etnisite, kültürel sermaye ve coğrafya dahil olmak üzere her türden farklılık, ana akıma muhalif alternatif veya karşı kamusal alanlarını yaratma ihtiyacını hissetmekte ve bunun için mücadele etmektedir. İnternet tabanlı bir kamusal alan olarak sosyal medya platformları alternatif kamusal alana katkı sağlamaktadır. (Dahlgren, 2005). Siyasal mücadeleler, medyanın ve yeni iletişim teknolojilerinin dolayımından geçmektedir. Günümüzde internetin ve siber demokrasinin muhalif siyasal hareketler tarafından kullanıldığı çok sayıda örnek bulunmaktadır. İnternetin sunduğu direniş imkanları, mücadeleyi dolaşıma sokma gücünü de içermektedir. İnternet; alternatif radyo, televizyon, film ve sanat formları ve basılı malzemeler için bir araç olma özelliğine sahiptir (Kellner, 2015). Kellner (2015), yeni iletişim teknolojilerinin demokratikleşmeyi artırmak ve bireyleri daha güçlü kılmak için kullanılabileceği yolları geliştirmek için “teknopolitika” kavramını önermektedir.

Bu noktada, gençlere ne tür bir kamusal alana dahil olmak istedikleri ve nasıl bir kamusal alan hayal ettikleri sorulduğunda, katılımcıların yanıtları şu şekilde olmuştur:

K4: *“Herkesin kendini ifade etmek için alan bulabildiği... Bunda şey kaygım yok, herkes kendini özgürce anlatsın, kimse onlara bir şey demesin demiyorum, ama en azından tartışma yaratacak kadar içerik üretebilecek, kendini savunabilecek ya da kendine dair bir şeylerin çerçevesini çizebileceği kadar bir kamusal alan olmasını isterim.”*

K1: *“Kamusal alan herhangi bir yardıma, torpile, koruyup kollamaya ihtiyacım olmadan sadece kendim olduğum için var olabildiğim alandır. Öznel olarak başka hiçbir şeye ihtiyaç olmadan var olabildiğimde, varlığımı devam ettirebildiğim alan benim için kamusal alandır.”*

K3: *“... Fikir paylaşımı, diyalog.”*

K5: *“Emniyet, güven, saygı. Kamusal alana çıktığımızda zaman en çok bu üç unsur tehdit edilebiliyor. ... Bunu birazcık dijital medyaya taşıdığımızda da hem emniyeti hem özgürlüğü hem de saygıyı; bu üç unsuru temin etmek kolay değil. Farklı toplumların farklı oranda bunlara ihtiyacı olabiliyor. ... Bence üç unsur çok önemli.”*

K6: *“Benim için kamusal alan toplumla ya da politikalarla toplumun oluşturduğu sosyolojik alanla ilgili fikirlerini söylediğin her yer kamusal alan. Bunun fiziksel ya da bulutta olması fark etmiyor. Sadece kişinin o alanda bir aktivite yapıyor olması, diğer insanları da etkileyebilecek bir şey söylüyor olması bir yerin kamusal alan olması için yeterli.”*

K1: *“... Yeni fikirlere yer açıldığı herhangi bir fikirden dolayı kimsenin üstüne çullanılmadığı bir kamusal alan hayal ediyorum. ... Daha fazla dinleyebileceğimiz bir kamusal alan hayal ediyorum.”*

Gençlerin kamusal alan hayalinin merkezinde kendini özgürce ifade etme ve güvende hissetme vurgularının yer aldığı görülmektedir. Gençlerin bu betimlemeleri, aslında kamusal

alan kavramının kuramsal ve soyut açıklamalarının pratikte de karşılık bulunduğunu göstermektedir. Ancak, *gençlerin* kendini özgürce ifade etme ve güvende hissetme ihtiyacının kamusal alanın temel niteliği olarak öne çıkması, dijital kamusal alanın da bu nitelikleri sağlamadığını ve özgürce söz söyleme konusunda gerekli güven ortamının hukuksal ve siyasal bağlamda tanınmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Aslında, demokratik bir devletin temel ilkeleri, rasyonel bir kamusal alanın da asgari koşullarını oluşturmaktadır.

Sonuç

Toplumsal gerilimden uzak bağımsız bir iletişim biçimi geliştirme isteği, gençleri dijital bir platforma yöneltmiştir. Siyah ve beyaz olmanın dayatması karşısında “gri” olmayı tercih eden gençler, melez kimliğin artı bir değer olduğunu düşünmektedir. Siyasetin gündeminde olan veya olmayan konuların tartışmaya açıldığı çevrim içi bir platformda diyalog, saygı ve eşit tartışma kuralları temelinde bir kamusal alan deneyimi yaşayan gençler, kendilerini tek bir partiye ve ideolojiye indirgemeyecek kadar çeşitli olarak tanımlamakta ve sözlerini haklar ve özgürlükler temelinde söylemeyi talep etmektedir. Diğer taraftan, dijital alanların toplumsal kimliklerin oluşma ve gerçekleşme alanları olması, gençlerin kendi kültürel kimliklerini var edebileceği ve kendi seslerini duyurabileceği düşüncesini beslemektedir. Elde edilen veriler, Gri Bölge üyelerinin, Habermas’ın kamusal alan kavrayışının ötesine geçen bir kamusal alan deneyimlediğini ve dijital olanakların kamusal alanı giderek genişlettiğini göstermekte ve Gri Bölge, bu anlamda kamusal alanı genişletme işleviyle Dahlberg’in (2001) belirlediği ölçüde denk gelmektedir. Ancak, dijital alandaki gözetim ve gizlilik ihlalleri, kişisel verilerin kapitalizmin meta mantığı içinde kullanılması, sömürülmesi, verilerin kamusal olarak kullanılabilirliğinin yarattığı avantaj ve dezavantajlar, sosyal medya platformlarının sorunlu yanlarını oluşturmaktadır (Fuchs, 2016). Sosyal medyanın demokratikleşmeyi tehdit eden boyutlarının da dijital kamusal alan tartışmaları içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Farklılık temelinde devam eden bir diyalog, farklı düşünenlerin görüşlerini öğrenmeye dayalı bir eğilim olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, gençlerin birbirlerini saygılı bir şekilde dinlemesi, soru sorması ve konuşması yönünde gerçekleşen müzakere süreçleri, Gri Bölge’nin dijital platform olarak kamusal alanı genişletici bir niteliği olarak değerlendirilebilir. Sorunların çözümü için farklı olanı tanıma ve anlama isteği, gençleri kendinden farklı olanın ne dediğini bilmeye ve anlamaya yöneltmiştir. Ayrıca, gençlerin, siyasi dilin yarattığı kutuplaşmaya da karşı oldukları görülmüştür. Özellikle, kendilerinden önceki kuşakların siyasi çatışmalarının gençlerin dünyasında karşılığının olmadığı söylenebilir.

Ancak, sosyal medyadaki gözetim sorunu, gençlerin düşüncelerini özgürce ifade edememesine neden olmaktadır. Burada dijital mekânın kamusal alanı genişletme özelliği dışında, kısıtlayıcı yönlerini de görmek önemlidir. Ancak, işleyiş bakımından Gri Bölge platformunda eşit ve müzakereci katılım süreçleri gerçekleşmektedir. Gençler, müzakere sürecinde birbirine saygılı davranmakta ve demokratik tartışma usullerine riayet etmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya ve dijital teknolojik olanaklar, bir araya getirme özelliğiyle kamusal etkinliklere alan açmış durumdadır. Gri Bölge, eleştirel bir kamusal tartışma forumu olma özelliğini taşımaktadır.

Gri Bölge'deki gençlerin kendi siyasi, kültürel ve sosyal gündemlerini oluşturmayı, kutuplaşmadan uzak durmayı ve kendi kuşağının bakış açısını ortaya çıkarmayı amaçladıkları görülmektedir. Yeni bir kamusal alan yaratma motivasyonlarından biri de önceki nesillerin çatışmalarını aşma ve kutuplaşmayı siyasetin dışında bırakma arzusudur. Dijital kamusal alanı, rasyonel bir kamusal alan olup olmasının yanı sıra, dijital ortamın sınırlılıklarıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda, kapitalist bir sistemde işleyen dijital iletişim teknolojilerinin yeni bir kamusal alan oluşturma potansiyeli tartışmalarına ek olarak, yurttaşların kendilerini özgürce ifade edebildiği ve karar alma mekanizmalarını dönüştürebildiği bir kamusal alanın nasıl mümkün olabileceğini tartışmak ve dijital kamusal alanın “eskiyi” ikame edebileceği veya tamamlayabileceği koşullara odaklanmak önemlidir. Gelecek çalışmalarda, dijital kamusal alanın dönüştürücü etkisinin ve bunun karar alma süreçlerindeki yansımalarının incelenmesi, daha bütüncül bir perspektif sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akman, K. (2020). Türkiye’de Gençlik ve Siyaset: Gelecek İçin Nasıl Bir Katılım? *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4 /1, s. 157-181. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1658783>
- Arendt, H. (2013). *İnsanlık Durumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, H. (2016). Kamusal Alanda Dönüşen Yapılar: Agoradan Sanal Uzama. 36, s. 507-530. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.21497/sefad.285499>
- Creswell, W. J. (2017). *Araştırma Deseni*. Selçuk Beşir Demir (Çev). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çalışkan, O. (2014). Kamusal Alan Bağlamında Ağ Toplumu ve Yeni Kamusal Alan Arayışı. 1, 41-62. Erişim adresi: <https://www.academia.edu/33191574/>
- Çebi, S. ve Akıllı, Y. Ş. (2011). Türkiye’de Gençliğin İnternet Üzerinden Katılımı Özelinde Genç Siyasallığı ve Müzakereci Demokrasi. Aslı Telli Aydemir (Der), *Katılımın “e-Hali” Gençlerin Sanal Âlemi* içinde. 198-232. İstanbul: Alternatif Bilişim. Erişim adresi: [Alternatif Bilişim E-kitap | Katılımın "e-hali": Gençlerin Sanal Alemi \(alternatifbilisim.org\)](http://alternatifbilisim.org)
- Dağdaş, E. (1999). On sekizinci ve On dokuzuncu Yüzyıllarda Kamusal Alan-Özel Alan İkilemi ve Basının Tarihsel Gelişimi. Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi. Erişim adresi: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AWYfYDH4HDbCZb_mQzN0
- Dahlberg, L. (2001). “The Internet and Democratic Discourse: Exploring the Prospects of Online Deliberative Forums for Extending the Public Sphere”, *Information, Communication and Society*, S.4. s. 615-633. Erişim adresi: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1080/13691180110097030>
- Dahlgren, P. (2005). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation, *Political Communication*, 22:2, 147-162, DOI: [10.1080/10584600590933160](https://doi.org/10.1080/10584600590933160)
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş*. Diyar Saraçoğlu ve İlker Kalaycı (Çev). Ankara: Notabene Bilişim.
- Fraser, N. (2015). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Var Olan Demokrasinin Eleştirisine Katkı. Meral Özbek (Ed). *Kamusal Alan* içinde. (s.103-133). İstanbul: Hil Yayın.

- Güven, Z. C. ve Satır, M. E. (2018). Yeni Bir Kamusal Alan Arayışı Olarak Change.Org. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 46, 257-274. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/325756454>
- Habermas, J. (1995). Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale, Birikim Sayı 70 - Şubat 1995, Çev. N. Erol. Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-70-subat-1995/2269/kamusal-alan-ansiklopedik-bir-makale/4966>
- Habermas, J. (2015). Kamusal Alan. Meral Özbek. (Ed). *Kamusal Alan* içinde. (s. 95-103). İstanbul: Hil Yayın.
- Habermas, J. (2018). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Tanıl Bora ve Mithat Sancar (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heywood, A. (2004). *Political Theory: An Introduction*, Third Edition. New York: Palgrave.
- Kasap, S. D. (2014). Çevrimiçi Müzakere Alanı Olarak Sosyal Medya Uygulamaları. Barış Çoban (Ed). *Sosyal Medya Devrimi* içinde. (s.117-139). İstanbul: Su Yayınları.
- Kavaklı, N. (2013). *Kamusal Alan Olarak İnternet ve Geleneksel Medyanın Karşılaştırılması: Arama Motorları Örneğinde Kamusal Alanın Oluşumu*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> veri tabanından erişildi. (348198)
- Keane, J. (2014). Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümleri. Süleyman İrvan (Der.). *Medya Kültür Siyaset* içinde. (s. 215-244). Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Kellner, D. (2015). Tabandan Küreselleşme: Radikal Demokratik Bir Teknopolitikaya Doğru. Tülin Kurtarıcı (Çev.). Meral Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil Yayın.
- Lüküslü, D. (2009). Gençlerin Siyaset Algıları ve Deneyimleri: Yeni Bir Siyaset Modeli Üzerine Düşünmek. Cemil Poyraz (Ed). *Gençler Tartışıyor: Siyasete Katılım, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* içinde. (s.189-216).Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES). İstanbul: TÜSES Yayınları.
- Negt, O. ve Kluge, A. (2015). Kamusal Alan ve Tecrübeye Giriş. Meral Özbek. (Ed). *Kamusal Alan* içinde. (s.133-141) İstanbul: Hil Yayın.
- Özbek, M. (2015). Kamusal Alanın Sınırları. Meral Özbek (Ed). *Kamusal Alan* içinde. (s. 21-90). İstanbul: Hil Yayın.
- Özbek, M. (2015). Giriş: Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık. Meral Özbek (Ed). *Kamusal Alan* içinde. (s. 179-260). İstanbul: Hil Yayın.

- Sampedro, V. ve Avidad, M. M. (2018). The Digital Public Sphere: An Alternative and Counterhegemonic Space? The Case of Spain. *International Journal of Communication* 12(2018), 23–44, Erişim adresi: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/6943/2214>
- Sennett, R. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz (Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schafer, M. S. (2016). Digital Public Sphere. Erişim adresi: <https://sci-hub.se/https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc087>
- Sousa, H. & Pinto, M. & Silva, E. C. (2013). Digital public sphere: weaknesses and Challenges 23, 9-12. Erişim adresi: <https://revistacomsoc.pt/index.php/revistacomsoc/article/view/972/952>
- Smith, W. (2011). “Civil Disobedience and the Public Sphere”, *The Journal of Political Philosophy*, 19 (2), pp. 145–166.
- Şahinbaş, Y. (2016). *Gençliğin Siyaset Algısı ve Yönelimleri: Trakya Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma*. (Yüsek Lisans Tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (438471).
- Şen, F. A. (2014). Türkiye Kamu Yönetiminde Sosyal Medya Uygulamaları: Demokrasi ve Yurttaş Katılımı Üzerine İnceleme. Barış Çoban (Ed). *Sosyal Medya Devrimi* içinde. (s. 139-154). İstanbul: Su Yayınları.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite*. Serdar Öztürk (Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür*. İdil Çetin (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Van Dijk, J. (2018). *Ağ Toplumu*. Özlem Sakin (Çev). İstanbul: Kafka, Epsilon Yayıncılık.
- Verstraeten, H. (2014). Medya ve Kamusal Alanın Dönüşümü. Süleyman İrvan (Der). *Medya Kültür Siyaset* içinde. (s. 245-271). Ankara: Pharmakon.
- Yeğen, C. (2013). Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 119-135. Erişim adresi: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51234736/Demokratik_Bir_Kamusal_Alan_Ma_kale_Anemon.pdf?
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.